

Інна Гарбузова

КЛАСИФІКАЦІЯ ШКІЛЬНИХ КООПЕРАТИВІВ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Уведення кооперації у навчально-виховний процес школи на початку ХХ ст. було пов'язано з ініціюваннями представників українського кооперативного руху в культурно-просвітній сфері. У шкільній галузі це виявилось в організації бесід з кооперації серед школярів, опрацюванні питань кооперації в межах навчальних програм, проведенні екскурсій по кооперативним закладам і підприємствам, організації участі дітей в кооперативних святах і включення кооперативних тем в шкільні свята, сприяння організації шкільних кооперативів як лабораторій виховання і навчання, сприяння здійсненню кооперативного впливу дітей на сім'ю.

Дослідженню культурно-просвітньої діяльності кооперації присвячені праці П. Гай-Нижника, Л. Дрогомирецької, О. Дулгерової, Є. Костика, О. Малюти, Н. Побірченко та ін. Загальні питання організації шкільних кооперативів розкрито у дослідженні Л. Тютюник. Особливості діяльності шкільних кооперативів Галичини представлено у дослідженні О. Ковальчук. Проте вищевказані праці не вичерпують усіх питань, пов'язаних з організацією і діяльністю шкільних кооперативів початку ХХ ст. Крім того, класифікація шкільних кооперативів означеного періоду не знайшла свого відображення у наукових розвідках, що і зумовлює актуальність визначеної теми дослідження.

Необхідність класифікації шкільних кооперативів (їхньої систематизації, поділу на види) відповідно найбільш істотних ознак зумовлена їхньою різноманітністю, що постала на початку ХХ ст. Класифікація являє собою поділ об'єктів певного роду на класи, види, підвиди тощо на основі певних критеріїв. Класифікація повинна відповідати певним логічним вимогам. Водночас, об'єктивним підґрунтям класифікації виступають різні ознаки, характеристики реальних явищ, що виявляються у певному відношенні суттєвими [5, 144].

Спираючись на теоретичні положення класифікації шкільних кооперативів, запропонованої В. Арнаутовим, визначимо що до таких видів кооперативів належать споживчі і виробничі. Такий поділ учнівських кооперативів автор здійснив відповідно до змісту їхньої діяльності. Він констатував, що до 1926 р. в Україні сформувався ці два види шкільної кооперації, проте наголошував на можливості створення ще одного виду – кредитної [1, 21].

До виробничих кооперативів він відносив палітурні, столярні, швейні та інші шкільні майстерні в місті і виробничі кооперативи сільськогосподарського типу у селах (кооперативи зі збирання цілющих

трав, грибів, ягід, розведення дрібних тварин, вирощування городніх культур тощо). Отже, виробничі кооперативи (які за твердженням Арнаутова були слабко розвинуті у порівнянні із споживчими) він поділяв за місцем розташування і відповідно завданнями, які перед ними ставилися на міські та сільські.

У свою чергу В. Хижняков в основу класифікації шкільних кооперативів заклав місце їхнього створення та функціонування. Відповідно всі учнівські кооперативи він поділяв на міські і сільські, наголошуючи на тому, що міські повинні бути лише споживчого характеру, а сільські – сільськогосподарського. Він підкреслював: «Різниця обумовлюється різними умовами життя дітей – учнів шкіл. У той час коли міські діти – лише споживачі і знайомляться з трудовими процесами більшою мірою лише як учні в екскурсіях тощо, сільські діти, будучи дітьми селян, беруть участь в трудових процесах, як працівники в господарствах батьків». Такий поділ, на його думку відповідав тому, до чого школа повинна готувати дітей, беручи до уваги що одні будуть діячами кооперативів міського характеру – споживчих, інші – сільського характеру – сільськогосподарських господарств, різного роду товариств: з постачання сільського господарства, зі збуту продуктів цього господарства, зі спільного користування машинами, з колективного землеробства і т.ін. [9, 6–7].

У той же час, окремі автори визначали виробничі кооперативи сільськогосподарського типу як окремий вид дитячих кооперативів. Серед них Ю. Татомір, який наголошував на виникненні нової форми сільськогосподарської роботи дітей – кооперативних сільськогосподарських товариств [3, 24–28].

Оскільки кредитна кооперація не набула свого розвитку, а шкільним сільськогосподарським кооперативам були притаманні всі ознаки виробничих, (добровільність об'єднання, особиста трудова участь членів, участь в управлінні та розподілі доходів тощо) у своєму дослідженні ми будемо розглядати два види кооперативів – споживчі та виробничі (включаючи сільськогосподарські товариства як тип виробничих). Ми не поділяємо думку В. Хижнякова, стосовно запропонованого ним поділу, адже, аналіз джерел із проблеми дослідження свідчить: споживчі учнівські кооперативи діяли не лише у містах і, відповідно виробничі не лише у селах. Отже, поділ шкільних кооперативів за місцем розташування, на нашу думку, не є доцільним. У праці В. Арнаутова «Кооперування дітей (для вчителів та робітників дитруху)», що була рекомендована ЦБ КДР як основний посібник для учителів та робітників дитруху на Україні, окрім зразкового статуту для споживчих товариств, містилися детальні вказівки із зразками ділової документації, яку потрібно вести у таких кооперативах. До неї належали 4 журнали (книги): 1) касова книга, у якій касир повинен був чітко вказувати від кого та за що саме одержано гроші, кому та за що виплачено

й на підставі якого документа, 2) книга краму, у якій повинно було відзначатися рух усього товару, який був у кооперативі, для кожного товару призначалася спеціальна сторінка, 3) книга денного виторгу, в якій записувалося, що каса за кожен день одержала й що видала, за що й на що саме, проставляючи при цьому числа документів, 4) книга пайщиків – записувалося хто з пайщиків, коли й скільки сплатив вступного та пайового внеску.

Метою ведення цих книг визначалося, по-перше, вивчення елементів рахівництва, по-друге, усвідомлення власної відповідальності за все, що належить кооперативові.

Правління та ревізійна комісія кооперативу повинні були подавати загальним зборам пайщиків свій звіт не менше, як два рази на рік (піврічні звіти): на початку другого триместру й весною, перед кінцем навчального року. Виробничі кооперативи, крім згаданих книг повинні були мати ще й книгу замовлень. У цю книгу потрібно було записувати хто, коли та що саме замовив і на яких умовах [1, 25–29].

Найпершими у спробі запровадження кооперації в школу постали учнівські кооперативні крамнички (лавки, «потребілки») та каси взаємодопомоги при них. За своєю формою та змістом це були споживчі кооперативи. Характеризуючи діяльність таких кооперативів наведемо визначення, запропоноване у «Пораднику робітника освіти», яке, на нашу думку якнайкраще розкриває їхню сутність та зміст діяльності: «Споживче товариство це є крамниця, де кожний покупець і продавець становить те саме, – крамниця, де кожен продає сам собі, де кожен допомагає сам собі тим, що не дозволяє крамареві наживати добро із покупця. Споживче товариство навчає кожного свого члена думати про інших, прикладати на практиці кооперативний принцип...» [6, 482].

Робота в шкільних кооперативних крамничках захоплювала учнів і ставала осередком шкільного життя, що у свою чергу посилювало їхні виховні можливості. Учитель П. Беляєв писав: «Як тільки саме життя яскраво відобразилося в школі, як тільки воно пробудило дітей до роботи і творчості, відразу стали дійсністю ті дитячі мрії, якими живе дитина... Тепер вони стали повноправними господарями придбаного майна і нажитих працею грошей, тепер вони мали право обговорювати свої громадські справи... Світ – рожевий, вабливий, раніше недосяжний відкрив їм двері у царство радісної праці. Товариші стали ріднішими і ближчими, поменшало суперечок. Відчувалося, що тепер вони вже стояли на твердому ґрунті усвідомлення власної духовної сили і бажання служити на користь суспільства і знаходилися далі від небезпеки морального падіння» [2, 40–41].

Отже, шкільні споживчі кооперативи відігравали велику роль у житті школи. З одного боку вони постали засобом полегшення матеріальних труднощів у забезпеченні учнів необхідними їм навчальними посібниками. З іншого – і це виступало основним завданням влаштування шкільного

кооперативу – залучаючи учнів до самостійності у формі кооперативної роботи, вони були методом повідомлення учням кооперативних і загально-господарських знань, а також формування у дітей громадських і ділових навиків. Для цієї мети шкільний кооператив виступав незамінним педагогічним засобом. З цього приводу В. Хижняков писав: «Сучасна школа, в її прагненні зблизити школу з життям і дати найкращу підготовку майбутніх громадян, нам здається, не може обійтися без організації шкільних кооперативів» [9, 5].

Здійсненню навчально-виховних завдань трудової школи і комуністичного виховання (зв'язок школи з життям, вивчення трудової діяльності та активна участь в ній, колективістичне виховання) у більшій мірі сприяла організація виробничих кооперативів. «Від середньої школи вимагається зараз не тільки виконання ролі «попереднього ступеню» в обслуговуванні господарських потреб країни. До неї усіма умовами нашого будівництва висунуто вимоги безпосередньої і прямої участі у справі підготовки робочої сили... Тому очевидна для нашої країни необхідність безпосереднього підпорядкування цільової установи школи практичному завданню – підготувати молодь до виконання в державі країни певних технічних функцій» [3, 27].

К. Журавель у статті «Дитяча кооперація в трудшколі за реконструктивної доби (Уваги до питання про організацію колективу в трудшколі)» з цього приводу писав: «Не лише політехнізм, що є найактуальніша проблема сьогодні, яку ми намагаємося зараз розв'язати, а й решта моментів шкільної роботи повинні стати об'єктом нашої перебудованої роботи. Треба охопити всі галузі шкільного життя. Безумовно, в змісті нашої перебудованої роботи справа організації шкільного колективу повинна стати на чільне місце. Перевірити, вдосконалити, перебудувати систему й форми організації колективу в трудшколі. Відкинути все те, що вже пережило себе, застаріло. Прищепити, запровадити, зміцнити все нове, що відповідає сучасності, що надає нашій школі справжніх ознак школи реконструктивної доби, що зміцнює загальну справу комуністичного виховання... Треба як мінімум, як доконечну вимогу сучасності, втягнути всіх учнів у практичну коопроботу. Формою чи методом роботи тут можуть бути бригади з окремих питань і видів роботи шкількоопу, наприклад: бригада учнів – збирачів утиля, бригада хлібозаготівель, ...бригада кооператробітників серед дітей-нешколярів...» [4, 43–46]. Йшлося фактично про організацію роботи виробничих шкільних кооперативів, як удосконаленої форми роботи з дітьми, що сприятиме виконанню завдань, які постали перед школою.

У періодичних виданнях кінця 20-х рр. учителі-організатори шкільних кооперативів, обґрунтовуючи доцільність організації виробничих кооперативів, зверталися до педагогічної громадськості із закликами про створення саме таких товариств. Так М. Орлов у статті «Виховати мо-

лодих колективістів» писав: «Треба по школах заводити виробничу кооперацію, що дасть можливість втягнути більшу кількість дітей (виробничі гуртки садівників, городників, квітників, пасічників, деревообробників, палітурників тощо), що більше приваблюють дитячу увагу і задовольняють їхні природні нахили, ніж звичайна шкільна крамничка. Покупці книжок, письмового приладдя мало відчують соціалізуючі чинники, що скеровували б їхню поведінку на колектив». Свою думку він обґрунтовував тим, що споживач тих або інших продуктів наближається до кооперації тільки з меркантильних міркувань, тоді як зовсім інша психологія формується у продуцентів, коли діти вкладають свою працю, працюють колективно, набувають колективістичних звичок. Відповідно, він зауважував, що психологія колективіста формується тільки під час праці, яка показує спільність інтересів, їхній захист. «Сидіння вкупі в школі мало допомагає виховати в колективістичному дусі (тільки спільна праця). Тільки під час праці учні засвоюють, що її слід виконати завчасно і добре, бо в іншому випадку колектив тягне до відповідальності, та й самій роботі в цілому, від байдужого ставлення дуже вадить. Учні доглядатимуть і дбатимуть наслідки своєї праці, маючи на меті одержати певний прибуток для свого колективу». У такому випадку, на переконання автора, кожен член виробничого кооперативу буде усвідомлювати, що він своєю працею допомагає підносити добробут шкільного колективу. «В такий спосіб можна поступово зводити трудову школу з рейок вузького дидактизму на рейки суто трудового виховання... Школа в цілому являтиме собою кооперативну сім'ю і готуватиме молодих членів для нового соціалістичного суспільства» [7, 161–162].

Ю. Татомір, обґрунтовуючи потребу у створенні виробничих товариств сільськогосподарського типу (які він визначав як окремих вид дитячої кооперації – сільськогосподарські кооперативні товариства), відзначав, що їхні завдання конкретні, реальні і цілком відповідають тим завданням, що стоять перед школою у справі сільськогосподарського виховання. Автор наголошував, що за статутом товариства учнів організовуються для того, щоб «спільними силами своїх членів допомогти комуністичній партії та радянській владі будувати нове радянське село, навчаючись колективно та по-культурному господарювати та поширювати між населенням сільсько-господарські знання й колективні форми господарювання» [8, 25]. Виходячи з цього Ю. Татомір робив висновок – сільськогосподарські товариства є саме тими закладами, які потрібні школі, щоб виховати культурних господарів-колективістів. Крім того, оскільки такі товариства, за свідченням автора, проводили господарську, кооперативно-освітню і громадсько-корисну роботу, ця діяльність набувала великого значення у справі громадського виховання. Водночас школа, підкреслював автор, повинна, з одного боку всебічно сприяти організації подібних товариств, забезпечуючи їм потрібне керівництво і матеріальну

підтримку, а з іншого, оскільки кооперативні товариства – це громадські організації дітей, що виправдовують своє призначення лише за умов тісного зв'язку їхньої роботи з роботою громадських і політичних організацій, і дорослих, і молоді – дбати, щоб цей зв'язок з політичними і громадськими організаціями не обмежувався лише інформацією. «Треба налагодити роботу товариств так, щоб всі зацікавлені організації, а найперше політичні організації молоді, могли органічно впливати на роботу товариств» [8, 27]. Отже, йшлося про безпосереднє керівництво шкільними виробничими товариствами з боку ЛКСМУ.

Слід зауважити, що споживчі і виробничі кооперативи проіснували до початку 30-х рр. Проте, протягом періоду їхнього існування, у залежності від соціально-політичних чинників, що у свою чергу вплинули на зміст шкільного виховання, зміщувалися акценти з одного виду шкільної кооперації на інший. Якщо на початку свого створення (10-ті рр. ХХ ст.) шкільні кооперативи носили як правило споживчий характер, то згодом, починаючи з середини 20-х рр., поступово почали пропагуватися кооперативи виробничого характеру і до кінця 20-х рр. їм надавалася перевага.

Отже, незважаючи на всю складність організації та відповідальність, що покладалася на членів шкільних кооперативів та їхніх організаторів, їхня діяльність на початку ХХ ст. набула широкого поширення і постала як ефективна форма шкільного самоуправління, як один із найкращих засобів виховання молодих громадян, прищеплення школярам громадських навичок і дисципліни. Дитяча кооперація виявилася найкращою школою виховання членів того великого кооперативу, що являє собою людська громада. Перспективою подальших наукових досліджень становлять форми та методи шкільної кооперації як явище актуальне, відповідне вимогам часу, ефективне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнаутов В.А. Кооперування дітей (для вчителів та робітників дитруху) / Василь Арнаутов – К.: Книгоспілка, 1926. – С. 51. – С. 13/
2. Беляев П. История Н-ской школьной кассы / П. Беляев // Свободное воспитание. – 1915–1916. – № 5 – С. 40–41.
3. Вторая ступень советской трудовой школы. Организация. Содержание. Методы / Под ред. И. Векслера и Р. Харитоновой – М.: Государственное издательство Главсоцвос НКП РСФСР, 1929/ – 476 с. – С. 27.
4. Журавель К. Дитяча кооперація в трудшколі за реконструктивної доби (Уваги до питання про організацію колективу в трудшколі) / К Журавель // Радянська освіта: Державне видавництво «Радянська школа». – 1930. – № 10. – С. 43–46.
5. Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике / А.А. Ивин, А.Л. Никифоров – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 384 с. –

- С. 144.
6. Кооперація. Споживча кооперація // Порадник робітника освіти – Х.: Укр. бюро Ц.К. спілки робітників освіти. – 1924. – 508 с. – С. 482.
 7. Матеріали щодо обговорення учбових програм для шкіл соцвиху (листи вчителів та газета «Виробнича думка») (лютий 1929 – березень 1929 р.). – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 470. – 194 арк. – Арк. 161–162.
 8. Татомір Ю. Кооперативне с.г. т-во дітей як форма с.-г. виховання / Ю. Татомір // Радянська освіта. – 1929. – № 11. – С. 24–28.
 9. Хижняков В.В. Кооперація в школі: Практические указания по устройству и ведению школьного кооператива / В.В. Хижняков. – М.: Кооперативное издательство. – Второе издание. – 1925. – 107 с.